

מרד החשמונאים לאור המקורות ההיסטוריים

(לרגל הופעתו של הספר „התעודות למרד החשמונאים“)

מאת ד"ר יוסף שפרן

אותם הימים: זיהות בין דת ולאום. המקורות בהלכה, באגדה ובמדרש מתרגמים אמת זו לשפת המציאות, והצד השווה שבמקורות הללו הוא שחג שמונת ימים „נקבע לא כשיא הנצחונות המלחמתיים והקמת השל־טון העצמאי של מלכות בית החש־מונאים, כי בזמן קביעת חג החנוכה טרם בוצעה המשימה הגדולה של בני מתתיהו, וטרם נכבשה הארץ לפניהם“... והיה בזה מן הסמליות הגדולה לראשיתה של תקופה חדשה המתחילה עם כיבושו של בית ה־מקדש וירושלים בחלקה“¹.

האריך חגיגת הנס — נפ חנוכה — צויין, בשורת תאריכים חשובים אחרים, במגילת תענית, בנוסחה ה־תמציתי: „בעשרין וחמשה ביה יום חנכת תמניא יומין לא למספד“ (ב־עשרים וחמשה בו חנוכת שמונת ימים שלא לספוד). מגילה זו נחשבת כמקור ידוע ומקובל לידיעת תקופת החשמונאים, ובאחרונה שוב הועלתה חשיבותה לחקר תולדות ישראל ב־מסגרת מחקר מיוחד², ולדעת המחבר „עיקרה... מתייחס למלכות בית חשמונאי... הרי שהיא תעודה היסטורית נכבדה מאד להכרתה של תקופת בית שני בגדולתה... בתעודה זו צפון אוצר בלום של זכרונות על קביעת דפוסים לסדרי עבודה שב־מקדש... בנין העיר וחיוק המקדש“.

חומר היסטורי רב־הערך על מל־חמת החשמונאים ונצחונם נמצא בספרי החשמונאים א' וב'. כונסו בהם פרטים העשויים להעמידנו על המס־גרת המדינית והתרבותית של הזמן.

(2) הרב שלמה גורן: „מבצעי החשמונאים והנצחנם בהלכה“, בספרו „תורת המועדים“, הוצ. ציוני, תל־אביב, תשכ״ד, עמ' 186.
(3) בן־ציון לוריא: מגילת תענית, פרשיות בתולדות בית חשמונאי לאור משנה קדומה, מוסד ביאליק, ירושלים, תשכ״ד, עמ' 12.

המקורות התלמודיים בנוגע למלחמת החשמונאים מעטים בהשוואה להיקף ההיסטורי של המאורעות. לא שפע של פרטים בעלי תוכן היסטורי מציינים את מאמרי חז"ל. דבריהם מסווגים לציון הנס בבית המקדש, מציאת פח השמן בחותמו של כהן גדול, וחידוש עבודת המזבח. „ת"ר בכ"ה בכסלו יומי דחנוכה אינון... שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פח אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול וכי לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה“ (שבת כ"א ע"א)³.

אולם אין למדוד את דבריהם בקנה־מידה רגיל. ערכם דווקא בזה, שהם מראים לנו, שחז"ל העדיפו את האפי הדתי־רוחני של מלחמת החשמונאים על פני הכל. בביצור מרכז החיים הרוחניים, בפעולותיהם של החשמו־נאים למען המקדש ושמירתו, ראו חז"ל תנאי ראשון לקוממיות בארץ; בהן — לדעתם — נתמצה העיקר. חולית־היסוד בפעולות אלו היתה אם כן להשאר בתוך גבולות החיים ה־מקוריים־הנאמנים שנתקדשו באומה. כנות זו בהשקפת חז"ל מצטרפת היא לגילוי חיובי שבהיסטוריה של

(1) ראה מגילה י"א, ע"א: „תנא לא מאסתים בימי כשדים וכי ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתיהו כה"ג וכי“; פסיקתא רבתי פ"ב: „ולמה מדליק נרות חנוכה, אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יוון נכנסו לבית המקדש, מצאו שם שמונה שפודים של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות“; מנחות כ"ח ע"ב: „ר' יוסי בר רבי יהודה אומר אף של עץ לא יעשה כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי, אמרו לו משם ראיה שפודים של ברזל היו וחיפום בבעץ וכי“.

התעודות — עשרים ושתיים — הוערכו נכונה, וניכר מקומן במקורות הספרותיים: ספרי החשמונאים וקדמוניות היהודים (ורק אחת היא בחזקת כתובת: תעודה מס' 3). לכל קבוצה של תעודות הקדים המתבר מבוא "העשוי להבהיר את הרקע ההיסטורי-המדיני", וגם פירוש מתאים. במבוא הכללי של הספר, המעורר ענין מיוחד, סוקר המחבר, תוך גילוי מתמיד של פרטים, את כל התקופה כולה, ומגדיר בהגדרות קצרות את טיבם של ספרי המקור. הרי לפנינו הדגשת ערכו של ספר חשמונאים א' — שמחברו "יהודי מאמין באלהים" — והרצאתו השקולה, ידיעתו ה"מעניינת, השימוש המרובה בתעודות והכרונולוגיה המסודרת, מעמידים אותו בשורה הראשונה של ההיסטוריוגרפיה העברית" (עמ' 17). הנקודה העיקרית בספר חשמונאים ב' היא הדבקות בדת היהודית "המוצאת ביטוייה בשמירה על החוקים בכלל (ג' ח') שהם חוקי התורה" (עמ' 19). קולעת למטרה היא הערתו על ה"קדמוניות" ("ב—י"ד) של יוסף בן מתתיהו, שאוביקטיביותו של ההיסטוריון הועמדו במבחן קשה משבא לדון בלחמי החרות היהודים" (עמ' 24).

* * *

ידיעה יסודית של מלחמת החשמונאים — בכוחה להעשיר את רחננו עושר רוחני רב. שיבה מתמדת אל המקורות תעניק לנו הכרה ברורה יותר. נלמד לראות את הדברים באורם האמיתי ולהעריךם הערכה מלאה.

אחולינו הטובים לידידינו הטובים
ד"ר אהרן הימן ולרעייתו
לרגל היכנסו של בנם המצויין
שאול ירמיהו
למצוות
ירו ממו רוב נחת ויהיה
לתפארת למשפחה.
ד"ר משה משרנוביץ ורעייתו

אולם קיים מרחק בתוכנם של שני הספרים. שונות גישותיהם ושוונה היא בתכלית תפיסתם... לראשון האומה הישראלית והארץ הישראלית חטיבה עיקרית אחת, ואילו לשני מרכז כל החשיבות אינו אלא בירושלים ובמקדש שבירושלים... מה היו ירושלים ומקדשה למחשבתן של ישראל שבתפוצות העולם?"

לפני קוראי ספר חשמונאים א' נפרשת ביריעה רחבה מלחמת החשמונאים — שרשיה ותוצאותיה; פרקי מאבק, שבתוכם ניכרת אישיותם של יהודה ואחיו. תכלית המחבר לעצב דמות "מלחמה נעלה של העם היהודי נגד התרבות המכרעת של העולם היווני וכותות השליטה שלו".

על פני רקע הספר חשמונאים ב' מתגלה לנו, כאמור, מחבר, שהדת נר לרגליו, דבריו משקפים את השאיפות הרחחניות של העם; מבטא של הערצה לו לבירת הקודש של ארץ נחלת אבות, ומבטו צמוד אל היכל ה' — המקום שאליו פונים המוני העם.

* * *

מלחמת החשמונאים מקבלת חיזוק יתר בזכרוננו על-ידי בחינה נוספת של המקורות ההיסטוריים, והצגתם מחדש, במרוכז ובצורה נאה ושלימה. בספרו "התעודות למרד החשמונאים" מאפשר לנו המחבר, מנחם שטרן, לעיין עיון נוסף, — כפי שרשם בהקדמה — בתעודות "הנוגעות לתולדות המרד החשמונאי וכיננה של מדינת החשמונאים ולפרשן על רקע תקופתו".

טבעי הוא איפוא שהמחבר ראה צורך לחזור ולנתח את התעודות של הזמן ולהתחקות על שרשם של העינים, שהרי דברים אלה יעזרו לנו להבנת השתלשלות המאורעות.

4) אברהם כהנא: הספרים החיצונים, כרך ב', מסדה, תל-אביב, תש"ך, מבוא לספרי המקבים א' וב', עמ' פ"ה.

5) The First Book of Maccabees, Harpers & Br. N.Y. 1950, Intro. by S. Zeitlin, p. 1.

6) הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשכ"ה.